

1.3 Лінгвальні засоби інтродукції інтертекстем у козацьких літописах

Увагу цієї наукової розвідки сфокусовано на літописах Самовидця, Г. Грабянки та С. Величка. Ці твори мають такі назви: Грабянка Г. Дѣйствія презѣльной и отъ начала поляковъ крвавшой небывалой брани Богдана Хмельницкого...Року 1710; Летопись самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник : Хмельницкой, «Краткого описания Малороссии» и «Собрания исторического» (літопис Самовидця); Величко С. В. Лѣтопись событий в Югозападной Россіи въ XVII вѣкѣ...: в 4 т. Сукупно їх називають козацькими літописами, тому що усі вони присвячені висвітленню подій, у яких козаки грали безпосередньо головну роль, від подій другої половини 16 століття до початку 18 століття.

Козацькі літописи є безпосередньою ілюстрацією думки Р. Лахман, яка стверджує, що у процесі метаосмислення та метаопису створюється «діалогічність» літературних текстів. Ця «діалогічність» допомагає зрозуміти, що, коли двоїстість, подвійність стають органічними засобами інтертекстуалізації, то співвіднесеність тексту з іншими породжує «двійників» як на рівні сюжету, так і на рівні «текст-текст» (Lachmann, 1997).

Інтертекстуальність властива цим творам як особлива якість певних текстів, що взаємодіють у плані змісту та вираження з іншими текстовими цілими або їх фрагментами. Таким чином вони опинилися, так би мовити, майже двійниками як на рівні сюжетних ліній, так і на рівні інтертекстем/прототекстів та реалізації інтертекстуальних зв'язків.

У ході попереднього дослідження ми з'ясували, що ця певна схожість трьох творів уможливилася завдяки принципам літературного творення періоду бароко, з одного боку, та через використання певних спільних прототекстів, до яких автори мали доступ, з іншого. Другий фактор спричинив як їх схожі характеристики, так і відмінні, особливо літопису Самовидця від літописів Грабянки та Величка. Звичайно, це вплинуло на кількість і типи інтертекстем у літописах, а також на засоби їх інтродукції.

Аналіз інтертекстем у літописах Самовидця, Г. Грабянки та С. Величка дозволив визначити основні типи інтертекстем, завдяки яким реалізується інтертекстуальність цих текстів. Ці типи умовно можна поділити на наступні великі групи: 1) цитати; 2) алюзії; 3) ремінісценції; 4) репродукції; 5) перекази; 6) переклади; 7) тропи і стилістичні фігури 8) звуко-словесний і морфемний типи інтертекстем; 9) запозичення прийому; 10) засоби художньої образності. Тут треба зазначити, що, по-перше, реалізація інтертекстуальності може відбуватися на різних мовних рівнях (змістовному, лексичному, синтаксичному та стилістичному рівнях), по-друге, немає чіткого розмежування типів інтертекстем.

У ході дослідження інтертекстуальності літописів Самовидця, Г. Грабянки та С. Величка ми дійшли висновку, що з погляду інтертекстуальності літопис Самовидця відмінний від двох інших літописів, тому що домінуючою категорією цього текста є зовнішня інтертекстуальність, а літописам Г. Грабянки та С. Величка притаманна як внутрішня, так і зовнішня інтертекстуальність.

Зовнішня інтертекстуальність реалізується за допомогою алюзій, ремінісценцій, цитат. Внутрішня – за допомогою інтродукції інтертекстем, «чужий голос» яких, за І. Арнольд, фіктивний, тобто він належить тому ж авторові, але під іншим ім'ям (Арнольд, 1993, с. 346). Але у випадку з літописами до виявів зовнішньої інтертекстуальності також відносимо репродукції (копії) текстів документів різних типів (урядові листи, універсали, інструкції, договори, конституції та ін.) та інших жанрів, які належать іншим авторам.

Треба ще раз звернути увагу на те, що у літописі Самовидця ми практично не знаходимо інтертекстем, за допомогою яких реалізується внутрішня інтертекстуальність. Отже, інтертекстуальність цього тексту зовнішня, переважно немаркована, а літописам Г. Грабянки та С. Величка властива як зовнішня, так і внутрішня маркована та немаркована інтертекстуальність (Арнольд, 1993). Маркована інтертекстуальність, на думку дослідників, має місце тоді, коли автор навмисно тематизує взаємодію між текстами, робить її видимою для читача за допомогою особливих формальних засобів.

Думка про формальні засоби знайшла своє відображення у класифікаціях І. Арнольд (Арнольд, 1993) (типи маркування внутрішньої інтертекстуальності) та Н. Фатєєвої (Фатеева, 1998). (атрибутовані та неатрибутовані цитати та аллюзії). Існують класифікації типів зв'язку інтертекстом з авторським текстом. Отже, маркування інтертекстом та їх інтродукція може здійснюватися різними способами та на різних рівнях тексту.

Формальні засоби маркування інтертекстом. Маркованими інтертекстемами в Літописі С. Величка є листи (листування гетьманів і запорізьких козаків, з ханом та з польськими королями), універсали гетьманів, грамоти (гетьманів та монарха російського), статті (тобто пункти пактів та договорів), та тексти інших жанрів, наприклад: *Первая грамота Монаршая Хмельницкому, зъ стариною енералною, зъ полковниками и зо всемъ войскомъ Запорожскимъ данная (по обиклой титуль Царской)* (Величко, т.1, с.177-180); *Вірш на смерть Іскри, Полтавского, назначеного Гетманом* (Величко, т.1, с.363-364); *Універсаль приватній Короля Яна Казьмьра* (Величко, т.1, с.294-296); *Пакта Подподгаецкіи, завартіе зъ Его Милостію Паномъ Дорошенкомъ, гетманомъ Запорожскимъ* (Величко, т.2, с.152-156); *«Эпітафийонъ» на могилі Бруховецкого* (Величко, т.2, с.164-165); *Статті Коломацкія, отъ Великихъ Государей и Всероссийскихъ Самодержцзовъ при обраню на гетьманство Мазепи войску Запорожскому и всему народу Малороссійскому даннія отъ сотворенія свѣта 7195, а отъ Рождества Христова 1687 іюля во 25 день* (Величко, т.3, с.23-53); *Трактъ земній и водній зъ Малія Росіи отъ Стародуба и Чернигова до Крелевца Прусского и до Риги лежащій таковимъ порядкомъ* (Величко, т.3, с.551-552).

У літописі Г. Грабянки маркованими інтертекстемами, які є виявами внутрішньої інтертекстуальності, вважаємо такі: *Письмо Хмельницкого къ Владиславу IV отъ 2 Іюля 1648, послѣ двухъ первыхъ его победъ при Жолтыхъ водах и Корсунѣ, Письмо Яна Казимира къ Крымскому Хану и ответъ на него; Привилегіи Яна Казимира на потвержденіи Зборовскихъ договоровъ; Копія съ письма къ Алексѣю Михайловичу отъ Б. Хмельницкого, 17 февраля 1654;*

Суплька (скарга) до всей Рѣчи Посполитой Польской отъ утѣшенного ляхами народа Русскаго поданная, не задолго до начала войны Хмельницкого, в 1632.

Маркування цих та подібних інтертекстем відбувається не тільки за рахунок обсягу, який, звичайно, менший ніж основний текст, але й за допомогою таких формальних засобів, як заголовки та інтродуктивні елементи лексичного рівня. Усі наведені приклади та інші, які не увійшли в список, подано за заголовками в текстах літописів Грабянки та Величка. Є група інтертекстем-репродукцій, яка не має окремих заголовків (наприклад, численні листи Мазепа до російських царів та їх відповіді у Величка чи статті Білоцерковської угоди 1651 р. у Грабянки), але інтродуковані за допомогою усіх інших формальних засобів, тобто 1) визначається обсяг інтертекстеми; 2) виконують ілюстративну, апелятивну та іноді референційну функції; 3) відносяться до зразків епістолярного жанру та офіційно-ділового стилю; 4) часто виділені графічно (інший шрифт, лапки) або іншою мовою. Інтродукція документів польською мовою характерна для Величка, наприклад: *Kopia listu Adel Gereja, Hana Krymskiego, do Króla Jm...* (Величко,, т.2, с. 137-143).

Лінгвальні засоби інтродукції інтертекстем різних типів у козацьких літописах підтримуються графічним маркуванням за допомогою лапок та зміни шрифтів. Памятаючи про те, що рукописні оригінали цих літописів утрачені, а найбільш наближеними до оригіналів є друковані видання XIX ст., усе-таки ми можемо зробити певні висновки з цього приводу.

Так, у Літописі Величка спостерігається понад 30 випадків використання курсиву в авторському тексті, не враховуючи анонсування, які усі подані курсивом. У Самовидця – 8, у Грабянки – понад 20. Курсивом виділяються цитати різних видів та алюзії. Крім курсиву, у літописах Грабянки та Величка іншим шрифтом виділяються заголовки інтродукованих документів.

Способи та типи зв'язків інтертекстем з авторським текстом. Інтродукція інтертекстем у текст може здійснюватися за допомогою певних інтродуктивних елементів, які стають характерними показниками зв'язків між інтертекстемами та попередніми або наступними одиницями тексту.

Однією з класифікацій є класифікація типів зв'язків інтертекстем, виявів внутрішньої інтертекстуальності, із попередніми одиницями текстового членування, критерієм якої є ступінь залучення інтертекстеми до тексту. Інтродуктивні елементи стають характерними показниками цих зв'язків. Виходячи з цього, виділяються три основних способи зв'язку: 1) кореферентний (за рахунок синонімічного повтору, який складається зі слова в інтертекстеми і слова, яке зустрічається в контексті, що їй передує), наприклад: а) «...Хмельницькій...розославъ во всю *Малоросійскую Украину, по обоихъ сторонахъ Днѣпра будущую*, свои Гетманскіе унѣверсали, виражаючи въ нихъ обширность границъ Рускихъ, Поляками погложенныхъ и завладѣнныхъ, древніе права и волности ихъ, причины для которыхъ повсталъ войною на Поляковъ; *заохочуючи теж и взиваючи всѣхъ тихъ, хто отчизну свою любитъ и добра ей зичитъ, ку себѣ до компанѣи военной*, въ обозъ подѣ Бѣлую Церковъ...». Далі, в тексті інтертекстеми-універсалу, знаходяться такі ж самі слова: *Вамъ всѣмъ Украинскимъ по обоихъ сторонахъ рѣки Днѣпра, въ городахъ и селахъ обитающимъ Малоросіяномъ; до компанѣи войсковой, Васъ взиваемъ и заохочаемъ* і так далі (Величко, т.1, с.80-90); б) «Інші ж радили листовно звернутися до хана й підмовити його відкинутися від козаків. На тому й порішили. І написали до хана ось такого листа». У тексті листа є такі слова: «*Іоаннъ Казимеръ Кроль здравія жичить Кримскому Хану...І змужнівши, набравши сили, вони [козаки – Ю.Ш.], немов вовчата, що козу, яка їх вигодувала, з'їдять вас опісля...Інша справа з королем дружбу водити*, він має своїх підданих, може обійтися без допомоги та підтримки, але не карати недруги він не може...» (Грабянка, 1878, с.74-75).

Дослідження показало, що у Самовидця немає прикладів такого зв'язку, тому що в тексті його літопису, на наш погляд, є тільки 2 інтертекстеми, які є виявами внутрішньої інтертекстуальності. У Грабянки зустрічаємо 11 прикладів такої інтродукції, у Величка – майже 200 прикладів. Характерним для Величка є інтродукування двох типів інтертекстем поспіль: переказів документів та їх репродукцій. Таким чином, перший тип дозволяє кореферентно інтродукувати другий тип інтертекстем.

2) Асоціативний (за допомогою семантичної зв'язності слова у контексті, що передус, з інтертекстемою). Наприклад: «Гди зась притягнули до Кодаку, тогда Гетманичъ [син Самойловича – Ю.Ш.], Черняка назадъ отправивши, писалъ чрезъ него до милостивого пана Князя Голицина (*аще якоїсь отъ него ку себѣ сподѣваючися милости*) такий листъ свой...». У листі знаходимо такі слова: «...Умилосердися милостивий и особливій мой добродію, и по своїй висоцебачной премудрой увазѣ...*рачѣ въ такомъ наглому трафунку цѣлостъ здоровья милого родича моего и самой родительки зъ женами и дѣтми нашими, яко теперъ въ породненію зостаємъ своимъ зашити та патронствомъ и охороною, и не допусти злословимъ людемъ...*» (Величко, т.3, с.18).

У Літописі С. Величка також є вірш «Змишляють поэтове, ижъ Дедалъ давній» Івана Величковського, який як інтертекстема є виявом архітекстуальності та внутрішньої інтертекстуальності. Інтродукція цього елементу відбувається за допомогою асоціативного зв'язку, який, проте, складніший ніж у попередньому прикладі. Величковський написав вірш з приводу проїзду Івана Самойловича через Полтаву. Це було влітку 1687 року, перед Кримським походом Самойловича, яким закінчилося його гетьманство. Там «Величковскій поднесль ему...въ дарѣ образъ патрона его Преподобнаго Іоанна Кушника, зъ приложеніємъ подъ нимъ своїй композитуры сицевихъ вѣршовъ...». У вірші Іван Кушник порівнюється з Дедалом, але його крилами є християнські добродієвості: «*Вѣру, Надѣю, Любовъ, взялъ на бокъ единый, Чистость, послушаніе, убогство, на и҃ній...*» (Величко, т.3, с. 10). І. Самойлович теж міг би досягти висот у державотворенні, якщо б наслідував приклад свого патрона та Дедала.

У літописах Грабянки та Самовидця нам не вдалося знайти прикладів інтродукції за допомогою асоціативного зв'язку.

3) Незалежний спосіб – таке включення інтертекстеми, за якого вона не пов'язана із попереднім контекстом ні лексико-граматичним, ні асоціативно-смысловим показниками зв'язку. Наприклад, у Літописі Величка у другій книзі «Повѣствованія...» у розділі ХІІ на початку подається перелік подій, які

пов'язані з життям та творчістю Д. Туптала, після цього одразу читаємо: «Того-ж року мѣсяця февраля по приказу гетманскомъ, а по сказцѣ купцовъ Стародубскихъ и Чернѣговскихъ описанъ зъ канцелярії енеральной трактъ земной и водній зъ Малія Росіи отъ Стародуба и Чернѣгова до Кролевца Прусского и до Риги лежачи такимъ порядкомъ...». Далі інтродуковано опис тракту та «водного пути до Кролевца» (Величко, т.3, с.552-553). Цікавим здається нам коментар Величка: «Для чого тотъ трактъ описанъ, о томъ въ канцелярії войсковой не было извѣстно». Після згаданої інтертекстеми йде розповідь про Кочубея та Мазепу. Таким чином, інтертекстема має зв'язок з контекстом тільки на рівні літописного текстотворення. Серед інтертекстем у текстах літописів Грабянки та Самовидця подібних прикладів не знайдено.

Специфічний комплекс мовних засобів застосовується як маркування інтродукції інтертекстем різних типів у текст-реципієнт. Автори використовують різні експліцитні маркери: графічні (розділові знаки, різноманітний шрифт) та лінгвальні. Лінгвальні маркери функціонують також як показники типів зв'язку між авторським текстом та інтертекстемами.

Інша класифікація зв'язків ґрунтується на визначенні формально-лінгвальних засобів інтродукції інтертекстем. За цією класифікацією такі зв'язки поділяються на катафоричні (що вказують на наступне інтродукування інтертекстеми) та анафоричні (що відсилають до попереднього інтродукування зв'язки). Зазначені типи зв'язків спостерігаються при інтродукції інтертекстем внутрішньої та зовнішньої інтертекстуальності.

У Літописі С. Величка переважна більшість інтертекстем уводиться в авторський текст за допомогою обох типів зв'язку. Частіше за все між авторським текстом та інтертекстемою встановлюються катафоричні та анафоричні зв'язки одночасно.

Катафоричні зв'язки реалізуються в тексті за допомогою таких конструкцій у складі складнопідрядних речень з корелятивним зв'язком: 1) вказівний займенник (*тіе, такимъ, тоє, таковую, сіи*) + іменник (*назва інтертекстеми*) + дієслово мин. часу. Порядок слів форм може бути інший

згідно з правилами синтаксису книжної української мови кінця XVII – початку XVIII століття. Вказівний займенник узгоджений з іменником за родом та числом. Наприклад: *...Войско Низовое...писали до него Виговского,...таковій лист свой* (Величко, т.2, с.353); *...выполнилося прислове тое – еже человекское есть мислити, Божіе же дѣйствовать...* (Величко, т.2, с.59); *...Монархъ...повелѣлъ...такую свою подтверждающую универсальную видати грамоту:...* (Величко, т.2, с.176); *...же Дорошенко Гетманъ тогобочній отринувши протекцію Турецкую, склонился подъ высокую руку его Монархи Російского, такую имѣлъ мову: «цитата»* (Величко, т.3, с.399); *...Петрикъ зъ Калгою Солтаномъ прибувши до Самарии, заслалъ оттолъ въ города крайніе Орѣльскіе свои прелестніи...универсали сіи...* (Величко, т.3, с.111). Дієслова в цих конструкціях називають дію, що супроводжувала ситуацію.

2) вказівний займенник (*тіє, такимъ, тое, такую, сіи*) + дієприкметник/дієприслівник (частина присудка) + іменник (*назва інтертекстемі*), наприклад: *...Зѣхавишия зась и вѣдѣне привитавишия, предложени Полякомъ зъ стороны Ханской сіи пункта и желанія...* (Величко, т.1, с.153); *...Хмельницкій...послалъ...тіи списки до Сѣчи Запорожской...написавиши о томъ до Коша такової листъ свой...* (Величко, т.1, с.182); *Але зъ Гданска [Шведам – Ю.Ш.] такімъ учинено отвѣтъ...* (Величко, т.1, с.234); Брюховецького тіло було відвезено в Гадяч й там поховано, «*такій написавиши ему епитафійонъ...*» (Величко, т.2, с.164).

3) вказівний займенник (*тіє, такимъ, тое, такую*) + іменник (*назва інтертекстемі*) + дієслово теп.часу, наприклад: *И собистся тогда слово Божественного писанія...такимъ единого рифмоторца Малороссійского подтверждается вършемъ:...* (Величко, т.2, с.56); *Листи зась якіє и до кого тогда писал Хмельницкій, тіє для видѣнія тебѣ, любопытствующий чителнику, ретелне тутъ прилагаются* (Величко, т.2, с.32); *Якіи зась Хмельницкій при той виправѣ писалъ листи до Хана и до Кошового Атамана, тіи такъ ся въ себѣ мають...* (Величко, т.2, с.74). Дієслова в цих конструкціях передають значення 'міститися, знаходитися'.

Цікавим різновидом цієї конструкції є конструкція, яка включає в себе додатково вираз *отъ слова до слова*, яким автор намагається підкреслити автентичність та повноту інтродукованого фрагменту, наприклад: *...присяга, тая* **здесь прилагается, и отъ слова до слова такъ-ся въ себѣ имѣетъ...** (Величко, т.1, с.393); *и отъ слова до слова такъ-ся въ себѣ мѣючіся, Его Царского Пресвітлого Величества статьи albo конституція Переяславскіе;...* (Величко, т.1, с.401).

У книзі другій Літопису Величка замість займенників *тіе, такимъ, тоє, таковую* подекуди вживаються займенники *сице, сицевая, сицевіи*, наприклад: *...еже зъ копіи листа Римского до Короля Сицилійского, року 1660 писаного, показується сице...* (цитата-повідомлення про старців-пророків) (Величко, т.2, с.16); *...а статьи нижеизображенія [Коломацкіє – Ю.Ш.] сице въ себѣ содержатъ...* (Величко, т.3, с.29); *Потомъ августа 15 Святѣйшій Адрианъ Патріярхъ Московскій...писалъ о висвобожденю ихъ [двох людей у кримському полоні – Ю.Ш.] до Гетмана Мазепи причиную свою сицевую грамоту...* (Величко, т.3, с.166); *...На которіє царскіє и патріяршіє писанія яко Гетманъ, такъ и Ясинскій митрополитъ до Царскихъ Величествъ и до Святѣйшого патріярхи Московского грамотами своїми сицевіє учинили отвѣти...* (Величко, т.3, с.227).

Таким чином, частіше за все між авторським текстом Літопису С. Величка та інтертекстемами внутрішньої інтертекстуальності, а також цитатами різних типів, встановлюються катафоричні зв'язки, які реалізуються у тексті за допомогою вказівних займенників, що виступають як слова-кореляти, та повтору одночасно.

Іншим типом зв'язку інтродукованих елементів з текстом автора є анафоричний. Анафоричні зв'язки реалізуються за допомогою таких конструкцій: 1) вказівний займенник (*тіе, такимъ, тоє, таковую, оних*) + іменник (*назва інтертекстеми*) + дієслово мин. часу, наприклад: *...тіе предписанніє всѣх листи отправилъ Хмелницкий...* (Величко, т.1, с.43); *Такихъ унѣверсаловъ 60 Хмелницкий...розослалъ ихъ...* (Величко, т.1, с.90); *Хмелницкий*

зась...**разослаль...такихъ** своихъ шестьдесят и осмъ утѣверсалоуъ:...
(Величко, т.1, с.139); по одобраню **такого** непомисльного **респону** отъ
Запорожцовъ, завстидился он... (Величко, т.1, 313);

2) відносний займенник прикметникового типу (**який/якій, который**) +
іменник (**назва інтертекстеми**), наприклад: *За **которихъ** унѣверсалоуъ
розосланемъ...* (Величко, т.1, с.143); ***Якіи** унѣверсали такъ въ себѣ имѣлись...*
(Величко, т.1, с.79); ***якій трактатъ** Шведъ въ Кролеуцу зъ княземъ Прускимъ
заклучивши...* (Величко, т.1, с.233);

3) дієприкметник "**вишписаний, предписаний**" + назва інтертекстеми,
наприклад: *Когда послы Хмельницкого...зъ жалованными **вишписанными**
Монаршими...**грамотами и статями**...повернулись...* (Величко, т.1, с.182);
*особно зась на той комисіи Гадяцкой, кромѣ онихъ **вишписанныхъ пунктовъ**,
тое договорено и постановлено...* (Величко, т.1, с.338).

Ще раз звертаємо увагу, що в багатьох випадках інтертекстеми, уведені за
допомогою катафоричних та анафоричних зв'язків, мають ще додаткову
атрибуцію або маркування у вигляді окремих заголовків: «Листъ отъ
Хмельницкого зъ Запорожя до Барабаша» (Величко, т.2, с.32-330); «Списокъ
печатной Монаршой ... грамоти» (Величко, т.2, с.378).

У літописі Грабянки спостерігаємо інтродукцію інтертекстем-
репродукцій, цитат, перказів за допомогою таких конструкцій: 1) На **сие слово**
[польських послов – Ю.Ш.] Хмелницкій помолчалъ; таже вземъ на столѣ з подѣ
ковра хартію дасть Воеводѣ, на ней же **бѣ написанъ сицевъ статній образъ**:
(катафора) ...**Сии стати** Воевода прочеть стиснуль плечима...(анафора)
(Грабянка, 1878, с.64).; 2) **Посланіе же таковое имѣяше образъ**: (Грабянка,
1878, с.74) (катафора); 3) и въ томъ вземъ Ханъ писаніе Лядское прочте, и **свое**
написалъ тако: (катафора) (Грабянка, 1878, с.77); 4) ...ихъ же **сицевъ образъ**
[відповідь Візира Полякам – Ю.Ш.] (Грабянка, 1878, с.74) (катафора) ...По **якой**
Хановой наболшую бѣду Христіяномъ **лести написане** и отъ себе Хмелницкій
статія сицевая (анафора + катафора) (Грабянка, 1878, с.77) **Сим статьямъ** не
возмогши обречи Ляхове мира ради, его же желяху, принуждени въ Збаражу и

подъ Зборовомъ, що потомъ и привимемъ на сейму утвердили (анафора) (Грабянка, 1878, с.78).

Особливістю інтродуктивних конструкцій у Грабянки є вживання вказівного займенника *сицевий* у більшій кількості прикладів. Це пояснюється тим, що автор написав свій твір складною, сильно стилізованою під церковнослов'янську, українською книжною мовою того часу.

У катафоричних конструкціях Грабянка часто вживає іменник «образ» на відміну від Величкового виразу «*отъ слова до слова*». Зустрічаються й односкладні речення типу *Тако бо о них пишеться:..* (Грабянка, 1878).

Отже, між авторським текстом та маркованими інтертекстами у більшості випадків встановлюються з'ясувальні відносини: інтертекстема розкриває зміст авторського слова.

Іншим засобом інтродукції інтертекстом є їх маркування за допомогою відокремлених предикативних конструкцій. Величко відсилає читача до прототексту за допомогою такої предикативної конструкції, як 'прізвище автора прототексту + дієслово теп.ч.': *прилагаєть Твардовскій и сіе* (Величко, т.2, с.337); *мовить Твардовскій* (Величко, 122, т.2, с.338); *яко свѣдчитъ Твардовскій на листъ 263* (Величко, т.2, 343); *если то есть правда Твардовского* (Величко, т.2, с.369); *яко на листъ 268 Твардовскій пишетъ* (Величко, т.2, с.481); *якъ Твардовскій пишет разнствуяй отъ правди* (Величко, т.2, с.437). Як бачимо з прикладів, дієслово у конструкції має семантику 'мовити, інформувати'. Ці конструкції виступають у ролі предикативного центру головного речення складнопідрядних та складносурядних речень, підрядних речень та вставних речень.

Ці посилення зустрічаються у тексті Літопису Величка в двох варіантах: 1) виокремлені комами згідно їх синтаксичної функції у реченні, наприклад: а) *и на тихъ добрахъ своихъ живучи, осадилъ слободу Суботовскою, – и значне – былъ началъ розживатися, яко и Твардовскій въ первой части книги своей наменяетъ* (Величко, т.1, с.13); б) *...повѣтъ Чигринский зъ Терехтемировскимъ, до того времени (до початка війни) найбарзъ зоставалъ Козацкимъ прибежищемъ и*

жилищемъ; яко и **Твардовскій въ книзъ своей: «Война Домова» названной, въ части первой, на листъ пятомъ же свѣдѣтельствуєтъ...** (Величко, т.1, с.298); в) якую кончину Хмельницкого авторъ **Твардовскій яковими вспоминаєтъ слови, зри въ книзъ его на листъ 238...** (Величко, т.1, с.302); г) **...потомъ вскорѣ миръ зъ Шведомъ состоялся, и взятіи города Ливонскіи назадъ Шведомъ zostали возвращени, яко пишеъ Пуфендорфій, гисторикъ Нѣмецкій, на листъ 406...** (Величко, т.2, с.97); д) **...полагаю первѣе блаженную кончину Пресвѣтлѣйшого Государя Царя Алексѣя Михайловича всея Росіи Самодержца, которій отъ 1645, яко Пуфендорфій на листъ 66 свѣдѣтельствуєтъ, до сего 1676 року преживши на царствѣ Російскомъ 30 чили 31 годъ, яко Козарскій лѣтописецъ показуєтъ...** (Величко, т.2, с.390); е) **що даєтся во кратцѣ видѣти въ конституціяхъ Короля Яна Собѣського, на листъ 35-мъ, року 1677-го въ Краковѣ друкованнихъ** (мова йде про підпис Ю. Хмельниченка як гетьмана) (Величко, т.1, с.401);

2) виокремлені дужками, наприклад: а) **(що и Твардовскій въ въ части первой книги своей – Война Домова – названной, свѣдѣтельствуєтъ)...** (Величко, т.1, с.21); б) **а въ листъ своемъ чрезъ гонца посланномъ (пишеъ Твардовскій) виразилъ будто Хмельницкій такіє до Господара слова...** (Величко, т.1, с.117); в) **(якъ Твардовскій пишеъ разнствуяй отъ правди)** (Величко, т.1, с.437).

Вважаємо, що це вживання дужок пов'язано тільки з неусталеністю пунктуації в українській літературній писемній мові початку 18 століття.

У літописі Г. Грабянки конструкції, які вживаються для інтродукції трансформованих цитат або переказів, теж вміщують прізвище автора прототексту та дієслово з семантикою «свідчити, підтверджувати», наприклад: **Проте лѣтописецъ полскій Веспасіан Коховскій засвѣдчує...** (Грабянка, 1878, с.23); **...Олександр же Гвагнѣн волѣ сицевую назву пояснює...** (Грабянка, 1878, с.7).

Інший вид конструкції 'по + **свѣдѣтелств/глаголу** + прізвище', що спостерігається у Літописі Величка, має таке ж значення, що і попередня

конструкція, але замість дієслова вживається іменник,: а) *Того-жъ 1669 року, по свѣдѣтелству Пуфендорфіевомъ на листъ 406, повсталъ зъ Дону Козакъ и крамолникъ Стенка Разиновъ ...* (Величко, т.2, с.235); б) *по свѣдѣтелству Квагненову, въ кронъци Полской на листъ 98 ...* (Величко, т.1, с.23); в) Бояринъ Шереметь Поляками взятъ, и рукавъ бѣсурманскимъ ханскимъ отосланъ, и въ неволѣ Кримской, *по свѣдѣтелству Лѣтописца Козацкого, сорокъ лѣтъ неисходно знайдовался* (Величко, т.2, с.15); г) *...Певні козаки, що були прибічниками Виговського...тіи всѣ zostали побити и порозсѣкани, по глаголу Твардовского...* (Величко, т.1, с.436); д) *...Прилично было отцу Галятовскому, при той Бѣлоцерковской контрroversiи, припомнити іезуитъ Пекарскому...силу-же отлученія и клятви православного вселенского Пахомія Патріархи Константинопольского: еже по свѣдѣтелству книги Турко-Греціи, отъ листа 146, до листа 151, бысть въ року отъ рождества Господня 1500...* (Величко, т.2, с.77); е) *Отъ которого напоенія, паче-же отъ умножившагся въ немъ [народі Козако-Руском – Ю.Ш.] Богопрогнѣвателного беззаконня, изъсякла въ немъ (по глаголу Господню) любви многихъ* (Величко, т.2, с.7); ж) *по глаголу Апостолскому* (Величко, т.3, с.348).

Аналіз текстів літописів Грабянки та Самовидця показав, що ці автори не використовують подібні прийменникові конструкції для інтродукції інтертекstem.

Третім різновидом конструкції, за допомогою якої С. Величко апелює до прототексту, є конструкція, що складається з прийменника польського походження 'подлугъ' або 'по' + ім'я автора або назва прототексту'. Ця конструкція характерна для першої книги Літопису «Сказаніє», очевидно, тому, що в ній виклад подій ведеться на підставі більшої кількості джерел історіографічного характеру, ніж у другій книзі. Приклади з прийменниковою конструкцією такі: 1) *подлугъ Квагнѣна и Пуфендорфія; або по ином гисторику Кромеру 1336 году* (Величко, т.1, с.20); *подлугъ Кромера и Квагнѣна* (Величко, т.1, с.20); *потомъ подлугъ помененного гисторика Пуфендорфія...а подлугъ Кромера гисторика Полского* (Величко, т.1, с.20); *Описуючи*

*Твардовскій вѣршомъ Полскимъ войну Хмелницкого зъ Поляки на Батозѣ въ року 1653, а **подлугъ** лѣтописцовъ Козацкихъ въ року 1652 бывшую... (Величко, т.1, с.103); Беневскій **по** лѣтописцу Козацкому, чили Пнемевскій енераль...в Чигринѣ был (Величко, т.1, с.334); ... любо мало уже стоялъ о Лядскую ку себѣ ласку, знаючи тоє запевне, же якъ котамъ (**подлугъ присловя**) въ единомъ мѣху, такъ и двомъ Гетманамъ на одной тогобочной Украинѣ трудно и невозможно было поместитися... (Величко, т.2 : 239).*

Самовидець та Г. Грабянка не користуються такими прийменниковими конструкціями для інтродукції інтертекстом, хоча прийменники *подлугъ* та *ведлугъ* ("згідно з чим; за, по") вживаються постійно.

Схарактеризовані конструкції виступають як засоби інтродукції інтертекстом-репродукцій, переказів, трансформованих цитат.

Засоби інтродукції цитат, алюзій та ремінісценцій у козацьких літописах. Статус цитати може отримати будь-яка інтертекстема, яку реципієнт сприймає як маркер цілого. Ю. Лотман ще у 1970-х рр. продемонстрував, що в "художньому тексті семантизуються усі формальні одиниці тексту. Цитатну функцію запозиченого елемента визначають як його здатність бути репрезентантом культурних смислів різного ступеня узагальнення/конкретизації в інтертексті" (Кузьмина, 2004, с.163). У практиці аналізу художнього твору, насамперед інтертекстуального, маємо справу з цитатами, які лише частково можна характеризувати подібним чином.

Цитати, як форми презентації "чужого слова" (Бахтін М. М.), можуть бути атрибутовані та неатрибутовані., графічно марковані та немарковані. Атрибуція може бути поширеною, точною та частковою. Графічно немарковані цитати здебільшого модифікуються автором, узгоджуючись із контекстом твору, актуалізуючи його поліфонію, при умові їх впізнання реципієнтом.

У текстах козацьких літописів спостерігається достатньо велика кількість цитат різних видів: атрибутованих/неатрибутованих, графічно маркованих/немаркованих. Зрозуміло, що з об'єктивних причин ми не можемо ідентифікувати усі можливі цитати у даних літописах.

Атрибуція цитат відбувається за допомогою схарактеризованих вище предикативних та прийменникових конструкцій, а також шляхом зазначення тільки назви прототексту, наприклад у Величка: 1) ...*Исполнилось тутъ на Полякахъ тое прислове*,... (Величко, т.1, с.72); 2) ...*а уважаючи слово, въ листъ Запорожскомъ вираженное сице*:... (Величко, т.2, с.35). Інший спосіб, який не є поширеним, за допомогою синтаксичної конструкції, яка складається з прізвища автора прототексту + назва прототексту + дієслово теп.часу: ...и гди взглядомъ збуреня Чигрина и остатка Украины свое [Царя Турецького – Ю.Ш.] Хмелниченковѣ ознаймилъ намѣреніе, теди таковій отъ него (*яко Александр Бучинский Яскольдъ въ своемъ Гетману Самойловичу, року 1678, приписанномъ, Чигринъ названномъ, Панегирику свѣдителствуетъ*) одержалъ отвѣтъ: *Naiasnieyszy Cesarzu, a niezwyciężeny Na Chrześciany gniew Bożiy, twoy miecz obnażęny...A Ukraynę pod miecz ze wszystkim Chrześcianańswem Wziąwszy, trupem połączym łuny twey pod nogi Ostatek pod twą łaskę lubo pod gniew srogi* (Величко, т.2, с.409).

Додатковою атрибуцією у даному прикладі є те, що цитату інтродуковано мовою прототексту, а саме польською, відмінною від мови Літопису.

Наступний приклад ілюструє спосіб атрибутування цитати за допомогою дієслова у дужках, яке відсилає нас до попереднього контексту. У ньому знаходимо її атрибуцію: *Да и наши (мовить [Твардовський – Ю.Ш.]) Поляки не впредь zostали шляхтою, але чрезъ кров и отваженное здорове, тое шляхетство собѣ заробили* (Величко, т.1, с.21). Посилання на Твардовського тут контекстуальне.

Схожі приклади атрибуції цитат знаходимо у Грабянки: 1) и добре реченно турецькому царю на вопрос о количости казацкого войска: *в нас (рече)*, турецькій царю, *що лоза то козак, а где байрак, то по сто и по двести козаков там* (курсив Грабянки). И всѣ тии на войнѣ зѣло храбри (Грабянка, 1878, с.15); 2) цитуючи слова Стефана Баторія, Грабянка пише: Но всегда король Стефанъ отъ храбрости Козаковъ поразумевая пророчески глаголаше: „*будетъ (рече) когдася отъ тихъ юнаковъ Речь Посполитая волная*” (Грабянка, 1878, с.31); 3)

Чаплинський...обнесе завистно: *Не достоит (рече) просту чоловіку села и подданных имѣти...* (Грабянка, 1878, с.45). На відміну від Величка Грабянка дублює атрибуцію за допомогою дієслова із значенням "говорити" у особовій формі теперішнього часу.

Наведені цитати є прикладами цитат у вигляді прямої мови з таким графічним маркуванням, як курсив та лапки (у окремих прикладах).

Пряма мова є одним з улюблених прийомів Грабянки. На відміну від Самовидця Грабянка часто подає виклад подій у вигляді діалогу персонажів. Наприклад, розмова Конєцпольського та Хмельницького біля фортеці Кодак; слова, сказані до Чаплинського та інші.

Цитати та пряма мова переплітаються й у Літописі Величка. Особливо у випадках слів гетьмана Б. Хмельницького. Наприклад, є трансформована цитата, частково атрибутована, подана як пряма мова, у лапках, але перша частина цитати не від першої особи, а від третьої особи, що вказує на запозичення інтертекстами: «...тогда Хмелницкий тимъ розятреній вхопившись за шаблю у бока его бывшую, *отповѣдилъ имъ: «если бы хто іній, а не они, его знаемци и други были кѣ нему зъ тимъ поселствомъ прислани, певне иначе би зъ ними могли поступити – виреклъ теж кѣ нимъ и то – «не видите ли моей кѣ вамъ Полякамъ склонности и респекту, же знесиши васъ тепер на Батогу, нетилко моглибъ васъ вконецъ знищити и разорити, але пославши многіе полки Козацкіе и Татарскіе могли бимъ васъ и за самій Римъ заганати»* (Величко, т.1, с.123). Далі йде продовження цитати, вже без лапок, але марковане відокремленим реченням у дужках: *(мовилъ кѣ посламъ Хмелницкій)*. Слово-корелят «посламъ» вказує на єдність змісту.

Інші приклади, які ілюструють поширене вживання цитат як прямої мови, такі: а) У своїй відповіді Богдан Хмельницький каже Потоцькому про Бродську фортецю: «*Що рука людская здѣлает, то тая ж і зопсувати может*» (Величко, т.1, с.12) – цитата повна, маркована лапками, але атрибутована частково; б)...но кошовій Сѣрко и инніе старинніе атаманы и товариство прозбою своею отъ того завзяття [вбивства Мазепи – Ю.ІІІ.] войско погамовали, вимовивши пророчески

такові о Мазепѣ до всего войска слова: «*Панове братя, просимо васъ не убивайте сего чловѣка, можете он вамъ и отчизнѣ нашей впредѣ згодитися*» (Величко, т.2, с.341). Ця цитата повна, частково атрибутована, графічно маркована.

Звертає на себе увагу, що в літописах і Грабянки, і Величка, набагато частотнішими виступають тут дієслова мовлення, які сприяють створенню псевдобіографічності творів. Найбільш вживаними є дієслово **мовити** у різних формах та його контекстуальні синоніми: *Хмельницький... **отповѣдилъ** имъ... **виреклъ** тежъ къ нимъ и то...* (Величко, т.1, с.123) ***выразилъ** будто Хмельницкій такіе до Господара слова; Вейзеръ Ханскій **вимовилъ** до всѣхъ козаковъ такіе слова* (Величко, т.3, с.104). *но кошовій Стѣрко ... прозбою своею отъ того завзяття [вбивства Мазепи – Ю.Ш.] войско погамували, **вимовивши** пророчески такіе о Мазепѣ до всего войска слова* (Величко, т.2, с.341); *Хмельницький йому **відказав*** (Грабянка, 1878, с.32); *Токмо **рек** [Хмельницький]:...* (Грабянка, 1878, с.40); *король Стефанъ... пророчески **глаголаше**:* (Грабянка, 1878, с.16).

Із поданих прикладів видно, що Величко та Грабянка інтродукують трансформовані та повні цитати як без лапок, так і в лапках. Цитата у лапках легко розпізнається (у випадку спільності знань реципієнта та автора), а її значення розширюється та виходить за рамки певного стилю. Грабянка використовує лапки у 10 випадках, а Величко – у 41 випадку. Більшість інтертекстем, маркованих лапками, є цитатами у вигляді прямої мови, але інший тип – це інтертекстеми-репродукції документів.

На відміну від літописів Величка й Грабянки у Самовидця цитати неатрибутовані та графічно немарковані, тобто він зовсім не користується лапками. Наприклад: *Бо Турчинъ не позволялся сквапливе оного примати (посла Дорошенкового – Ю.Ш.), видячи нестатечность козацкую, же жадному монарсѣ слушного подданства не додержуютъ, и то онимъ послалъ **вымовлялъ**, же **я** по вас не посылаемъ, а нѣ тежъ васъ барзе потребу; ежели щире жадаете помочи отъ мене, жебы васъ боронилъ отъ вашихъ непріятелей, тое на вашу просьбу могу учинити, але тое себѣ уважайте, же бысте вы додержали своеи*

вѣрности; бо я не король полскій, а нѣ царь московскій, а нѣ король венгерскій, которыхъ вы ошукивали и издрадили жъ свою вѣру; на вашу пробу учиню, же вас приму, але же бы сте ся держали, бо ежели не додержите, сами обачите що зъ вами чинитися будетъ. И такъ позволился дати Санджаки, съ которыми Санджаками при Бѣлогрудѣ Чауса посылаетъ (Летопись самовидца, 1878, с.54).

Серед знайдених цитат є одна цитата з книги «Жезль правленія» Симеона Полоцкого. Вона є частково атрибутованою, трансформованою, не маркованою лапками: *Того жъ року [1676 – Ю.Ш.] и того жъ дня узято монастир Соловецкій а чорнцовъ вистинали презъ роковъ шесть неотступно, а за такую вину, же не позволилися принять новопоставленныхъ речей на соборъ московскомъ при бытности двох патріархові, Александрійскаго и Антіохійскаго, першая рѣчь, же Духа Святаго не мовити у вѣрую, а знову зась, жебы не мовити Господи сыне Божій помилуй мя, але такъ мовити, Господи Іисусе Хрісте помилуй мя, а сына оставляти, и иншіе новіе рѣчи, которіе подруковано у книжицѣхъ, названой Жезль...* (Летопись самовидца, 1878, с.66).

У літописі Самовидця є цікавий запис, який дослідники вважають доказом того, що він був свідком майже усіх описаних подій та не користувався ніякими хронічками, тому ще він пише: «бо и самъ тамъ былъ и набраlemся страху немалого». Мова йде про поховання І. Золотаренка, якого назвали зрадником. Але звертаємо увагу на слова з титулою, які зустрічаються тільки в цьому епізоді: «...и на остатнемъ тижню попроважено оное [тіло Золотаренка – Ю.Ш.] до Корсуна, где предъ свѣти припровадивши, поставили въ церкви святого Николая за мѣстомъ не ховаючи, але межи свѣти съ тріумфомъ хотячи оное проводить оттоля въ городъ до церкви Рождества Христова, збудованого отъ того жъ Золотаренка...». Там сталася пожежа, тому «отчинивши двери, обачить [ігумен Діонісій – Ю.Ш.], же стѣна загорѣлась, и заразъ ставши на царскихъ вратахъ, священникъ тоя же церкви крикнетъ на народъ: «Про Бѣгъ, церковъ горить». Остання фраза з цього уривку є єдиним прикладом цитати у лапках та подана як пряма мови.

Слова з титлою, на наш погляд, є певним маркуванням, яке вказує на те, що уривок був запозичен з джерела, зафіксованого у письмовій формі. Таким джерелом могли бути й записки самого автора цього літопису, існування яких припускають деякі історіографи (Дзира, 1991, с.15).

Окрему групу за способом інтродукції складають цитати паремій, які вживаються як порівняльні звороти: *як двом котам (подлуг присловя) в едином мѣху; аки искру в попелѣ; як мухи до меду* (Величко,); *Аже не статечная пріязнъ вовку зъ бараномѣ, такѣ христіянѣновѣ зъ бесурманиномѣ; якѣ старая дѣвка хорошого жениха* (Летопись самовидца, 1878, с.16).

Аналогія з прототипами будується предикативними відносинами та метафоричною номінацією (Фатеева, 1998, с.36).

В інших випадках цитати з паремій не функціонують як порівняння. Запозичення елементів цих паремій зорганізовано таким чином, що вони є елементами скріплення семантико-композиційної структури тексту та речення, як його складової. Відновлення предикативних стосунків уведеного фрагменту в новому тексті ґрунтується на “пам’яті слова”: референційній, комбінаторній, звуковій та ритміко-синтаксичній. Наприклад: *Але предся фортель людській а лицини превротность найшла дѣру, которую бы мѣла влѣзти в тот уряд гетьманства* (Летопись самовидца, 1878, с.76); він своєю удачею, а їх невдачею охмелілий, думає тільки про *щастя, яке тим більше гордує, кому більше слугує* (Грабянка, 1878, с.55); Увидите, що з *твоей искри за огонь возгнѣтится»* (Грабянка, 1878, с.114); *Беда Украинѣ: и оттоль горяче, и отсель боляче* (Величко, т.2, с.15).

Маркованими можуть бути не тільки цитати, але й інші типи інтертекстем: репродукції (наприклад, документів), перекази, переклади, архітекстуальні типи інтертекстем (вірші, вставні новели та оповідання), гіпертексти, навіть алюзій та ремінісценції. Маркування здійснюється через графічні та текстотвірні засоби. Маркування алюзій може виступати допоміжним формальним засобом їх інтродукції. Проте, основним параметром алюзій є їх атрибутованість.

Атрибуція алюзій оптимізує умови сприйняття та інтерпретації тексту-приймача і забезпечується згадуванням імені автора відповідного прототексту, на який зроблена алюзія, чи назви такого тексту (часткова атрибуція) або їхньої комбінації (повна атрибуція). Ступінь атрибутованості алюзії, а також тип її атрибуції залежать від функціонального стилю тексту-приймача і важливості для нього параметру інформативності: науково-технічний стиль передбачає повну атрибуцію алюзій, публіцистичний стиль – часткову атрибуцію, стиль художньої літератури – нульову атрибуцію. Попри атрибуцію, кількість алюзій, що розпізнаються, залежить від обсягу читацького тезауруса прототекстів, а не від інтенцій автора тексту-приймача. Відсутність атрибуції алюзії заважає розумінню тексту-приймача й редукує його інтертекстуальний потенціал, спонукаючи реакцію здивування співрозмовника.

За формальною ознакою алюзії поділяються на номінативні, які виражаються іменем чи назвою, та вербальні, представлені у більшому відтинку тексту. У текстах козацьких літописів спостерігаємо велику кількість номінативних алюзій, але меншу кількість вербальних, зокрема у Літописі Величка.

З погляду структури, найпоширенішими алюзіями на прототексти у тексті Літопису С. Величка є алюзії-словосполучення, оскільки найбільш частотні алюзії (назви текстів й імена прецедентних персонажів) представлені саме цією структурою, наприклад: *Пресвятая Дѣва Богородица* (як назва чудотворної ікони), *Гадяцькіє пакта, заядлій Марсь Полскій* (є також і *Московскій*), *пакта Переяславскіє, Руно книга; Нендзя зъ Бѣдою; яблока златого; Малтанскихъ кавалеровъ; Старій костел заходній, Мечъ, Мѣра, Лютня, Животи Святихъ, Книга рожая, Книга смерти; книга Твардовского*. Номінативні алюзії можуть складатися з одного слова: *Унѣя, Мечъ, Мѣра, Лютня, Катехизисъ*.

Частотними у Величка є вербальні алюзії, наприклад: Року отъ мірозданія 7166, а отъ плотского во мірѣ явленія Слова Божія 1658 лѣта, въ онъ же *бысть лѣтера пасхалная У, а въ руцѣ лѣто* (Величко, т.1, с.321) (алюзія на місяцеслов); Тогда въ другомъ семъ року, любо лѣтера пасхалная была П, однакъ не цѣлой

Малой Росіи покой принесла и тишину... (Величко, т.2, с.101) (алюзія на місяцеслов); Въ якой дорозѣ, въ неделю блудного сина, на трохи Святителей (алюзія на місяцеслов та біблійна ремінісценція) (Величко, т.1, с.364); *тылко на Украину зъ Полици оніе двѣ сестри, Нендзя и Бѣда...привендровали и загостили...* (Величко, т.2, с.7) (алюзія на згадану вище книгу); Гетманъ Иванъ Бруховецкій...возблагодарствуючи [за гетьманство та боярський чин – Ю.Ш.] *и древніи волности Малоросійскіи безумно уничтоживши, допустилъ и позволилъ неразсмотрително быти воеводамъ Московскимъ по всѣхъ городахъ Малоросійскихъ...*(алюзія на так звані Московскі Статті від 22 жовтня 1665 р.) (Величко, т.2, с.96); *...еднакъ Богъ противъ человеческого хотѣнія иначе дѣйствуяй* (алюзія на прислів'я).

У літописі Самовидця зустрічаємо номінативні алюзії, наприклад: *Езуиты, Домѣнѣканы, Бернадыны, Успеніе Богородицы* (релігійне свято та подія), *день Богоявленія Господня* (релігійне свято), *святый Семіонъ* (релігійне свято), *збаражские пункты, Силвестръ Коссов, Іосифъ Тризна*. За структурою вони переважно є словосполученнями, неатрибутовані. Вербальних алюзій нами не знайдено.

У Г. Грабянки поширеними є номінативні алюзії, які за структурою теж поділяються на лексеми та словосполучення. Приклади: 1) *Навуходоносор, Кир, Александр, Август, Димитрій, Мамаи*; 2) *кесарь Костянтин Великий, патріархи царгородські Фотій та Михайло Керуларій, папи римські Лев третій та Сергій, римські кесарі Тіт та Веспасіан, Олександр Великий та Август Римський, князь лонгобардів Агилуль, грецькій кесарь Маврикій, Приск (воєвода Маврикія), патріарх Костянтинопольський Бононій-Патрикій, цар персидський Хоздрой, кесар Іраклій, цар грецькій Лев Ісавранин, Карл Великий, Аскольд та Дір, князь Олег, князь Ігор Рюрикович, Святослав Ігорович*.

Вербальні алюзії представлені у невеликій кількості: а) *Но кто би сихъ временъ вѣдалъ Богомъ устроенного вожда Мойсея, родъ Еврейскій отъ Египетской работы чудеснѣ чрезъ море Черное по суху проведшого, въ немъ Царя египетского со вои потопившего, аще не бы писаніе о томъ*

свѣдѣтельствова... (Грабянка, 1878, с.ІІІ); б) Княгиня [Вишневецька – Ю.Ш.] раздѣляючися за плачемъ поднесши зѣницѣ въ небо рекла: «о каменніе! Коль далече за Вислу границу намъ замѣраетъ?» (Грабянка, 1878, с.57).

Як бачимо з прикладів, алюзії мають різну структуру: лексеми, словосполучення та речення. Структура словосполучення забезпечує алюзії як інтертекстемі оптимальну можливість атрибуції та інтеграції до тексту-приймача. Для алюзій інших структурних типів ці параметри невірні: алюзії-лексеми легко інтегруються до тексту, однак, їхня атрибуція утруднена через недостатність контексту, у той час як алюзії-речення та алюзії-тексти забезпечують однозначну атрибуцію, руйнуючи при цьому своїм обсягом текст-приймач.

Більшість алюзій реалізується в основному об'ємі тексту літопису, що забезпечує контекст, необхідний для атрибуції таких інтертекстем. Алюзії, інтегровані в основний об'єм тексту-приймача, крім інтертекстуальних, виконують функції тропів – метафоричного порівняння, метафоричної номінації або епітета, наприклад: 1) Ибо всемогущій Богъ посла имъ яко *Мойсея* того, о немъ же пишемъ, Богдана Хмелницкого... (Величко, т.1, с.31); 2) А теперъ при постановленію его Гетманомъ якіе отъ Пресвѣтлѣйшихъ Монарховъ прислани и въ радѣ всему войску козацькому читани древнія права и волности (*якъ было и за Хмелницкого*) войска Запорожского и всего народа Малороссійского, ствержаючіе статьи, тії zde полагаются (Величко, т.2, с.31).

Алюзії тісно пов'язані з іншим типом інтертекстем – ремінісценціями. Послугуючись визначенням О. Селіванової (Селіванова, 2008), що ремінісценція – це такий вияв інтертекстуальності, який передбачає уведення до певного тексту фрагментів, які нагадують адресатові події, факти, героїв, стилістичні прийоми, мотиви іншого тексту, знаходимо у тексті Літопису С. Величка дуже цікаві приклади: а) И такъ бѣдній гетманичъ, що предъ тимъ предъ своїми людьми хвалился (*яко богачъ евангелскій о раззореніи старихъ и о созданіи новыхъ житницъ пекиійся*) ѣхати въ Украину по гетманску позлащенною каретою... (Величко, т.3, с.21); б)...для чого мощно реши: паде,

паде красная Козацкая Украина тогобочная, *аки древній оній Вавилонъ, градъ великій* (Величко, т.2, с.7); в)... ибо для серебра и злата нетилко зъ них кожній дальбы виколоты око, але брата и отца своего не пощадиць бы; якожь мѣль бы жаловати матки погибающей Малой Россіи: *ученикъ и апостоль Іуда за денгы продалъ Іюдѣомъ Христа Господа Учителя и Создателя своего, доволствуючы тимъ проданіємъ нравъ среблолюбія своего*; – але умовредія его и братіи нашої Козаковъ сицевая творившихъ, ко *матцѣ* своей нерадившихъ! (Величко, т.2, с.36); г) Такое злостливое и душевредное дѣйствіе [вбивство Сомка з товаришами – Ю.Ш.] Бруховецкій въ Борзнѣ оправивши, и же не имѣеть себѣ противника (*яко Иродіада по убіенія Крестителя*) обрадовавшись... (Величко, т.2, с.38-39); д) Прилично было отцу Галятовскому при той Бѣлоцерковской контроверсії, припомнѣти іезуитѣ Пекарскому ...силу-же отлученія и клятви православного вселенского Пахомія Патріархи Константинопольского...во царствованіе Баязетово... (Величко, т.2, с.77); е) ...Хан...восплакаль...яко волкъ (*подобіємъ Мамая древнего, отъ Росіянь на полі Куликовъ и рецѣ Неправдѣ побежденного*) возвилъ... (Величко, т.2, с.362).

У наведених прикладах ремінісценції мають структуру словосполучень, частин речень або речень. Вони функціонують у тексті як тропи – метафоричні порівняння, що також передається завдяки сполучникам *аки*, *яко* та сполучниковому слову *подобіємъ*. Інтродукуються дані ремінісценції у текст як частини складних речень або як вставні конструкції, виділені дужками, що є графічним маркуванням цього типу інтертекстем.

Ще раз хочемо нагадати про ремінісценцію літописної композиції див. Розділ 3, яка реалізується за допомогою, по-перше, структурування тексту за роками, по-друге, відліком часу за старим стилем одночасно з новим.

Уривок з Передмови до книги першої Літопису С. Величка, що має ремінісценцію на давньоруські літописи, описує жахливий стан розруйнованої «тогобічної» України (Величко, т.1, с.4). Ця ремінісценція реалізується за допомогою використання дієслівних форм старослов'янської мови «видѣхъ,

рекохъ» та їх повторів, що у свою чергу створює піднесений стиль, патетику, при змалюванні найтрагічніших моментів української історії.

Таким чином, специфіка інтертекстуальної взаємодії заключається в тому, що цитати, алюзії та ремінісценції переважно репрезентують прототекст у стислому вигляді. Інтертекстеми створюються в результаті семантичної компресії прецедентного тексту за принципом метонімічного переносу від цілого (прототексту) до окремого (цитати, алюзії, ремінісценції).